

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
Ч.АЙТМАТОВ атындагы ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д.10.13.012 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 894.2.341(575.2)(043.3)

Бокешова Максатгүл Турганалиевна

У.АБДУКАИМОВДУН КОТОРМОЧУЛУК ЧЕБЕРЧИЛИГИ

10.01.01 – кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2015

Диссертациялык иш КР УИАнын Чыңгыз Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунда аткарылды

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Садыков Абдыкадыр

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, доцент
Мамбеталиев Кубан Ильясович
филология илимдеринин кандидаты, доцент
Карымшаков Санарбек

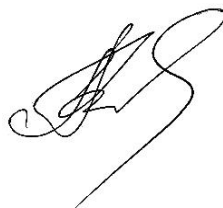
Жетектөөчү мекеме: К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы, дареги: Каракол ш., Абдрахманов к., 103.

Диссертациялык иш 2015-жылы 12-июнда саат 15.00дө КР УИАнын Чыңгыз Айтматов атындагы Тил жана адабият институту менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д. 10.13.012 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265а

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы КУУнун илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Фрунзе к., 547

Автореферат 2015-жылдын «___» _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты, доцент

А.Кадырманбетова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу.

У.Абдукаимов – таланттуу котормочу, психолог-романист катары адабият тарыхынан өчпөс орун алган залкарлардын бири.

У.Абдукаимов чыгармачылыгын аңгеме жазуу менен баштаса да, кийинчерээк котормого өтүп, биротоло адистешип кетет. Нагыз художник көркөм котормодо өз алдына эки максат коет. Биринчиден, башка тилде жазылган чыгарманы кайрадан жаратуу менен өз элинин маданий кенчин байытуу, экинчиден, улуу жазуучулардын өнөрканасынан чеберчиликке байланыштуу ар түрдүү ыкмаларды өздөштүрүү маселелери. Узакбай Абдукаимов ушул эки милдетти тең эң сонун жүзөгө ашырууга жетишкен. Ал батыш классикалык адабиятынан Мольер, Лопе де Вега, Шекспир сыяктуу авторлордун чыгармаларынын орус тилиндеги котормолорун кыргыз тилине которгон. Ал эми ушул изилдөөнүн объектин түзгөн А.Пушкин, Н.Гоголь, М.Горький, А.Фадеев сыяктуу орус классиктеринин чыгармаларын кыргыз тилине эң сонун таржымалап, окурмандарга тартуулайт. Булардан тышкары «Манас» эпосун сөзмө-сөз (подстрочный) которууга катышып жүрөт.

Орус классикалык адабиятынын улуу өкүлдөрүнүн чыгармаларынын котормолорун илимий жактан изилдөө проблемасына арналган эмгектер 1950–60-жылдардан тарта жазыла баштаган (ага К.Рысалиевдин «Произведения А.С.Пушкина в киргизских переводах» – М., 1953; Дж.А.Бегееванын «Принципы перевода эпических произведений с русского на киргизский» – Ф., 1988; А.А.Кудайбергенованын «Восприятие творчества М.Шолохова в Киргизии» – Ф., 1989; Э.А.Ниязованын «Переводы и освоение творчества А.Чехова в Кыргызстане» – Б., 1996 – сыяктуу диссертацияларын мисалга тартсак болот). Ошондой эле, кыргыз авторлорунун орус тилине которулган чыгармаларын талдоого арналган диссертациялар жакталган: Джолдошева Ч.Т. Киргизская проза и проблемы художественного перевода – Ф., 1982; Биялиев К. Переводческое мастерство Суюнбая Эралиева – Б., 1996. Көркөм котормо проблемаларына арналган айрым макалалар түрүндөгү эмгектерден атасак, «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» (1 том – Ф.: Илим, 1987, 510-б.) аттуу капиталдык эмгекте орун алган О.Ибраимовдун ар бир он жылдыкта жарык көргөн котормо адабиятына арналган бир нече макаласын бөлүп көрсөтүүгө болот.

У.Абдукаимовдун котормочулугу жөнүндө сөз жүргөндө К.Х.Джийдееванын «Лирика Пушкина в киргизских переводах» – (Ф., 1967); Поэтический перевод и взаимообгащение литератур – (Ф., 1972) – аттуу мазмундуу эмгектерин атоого болот.

Демек, котормону изилдөө боюнча жалпы абал жаман эместей, бирок анын көп проблемалары көтөрүлбөгөн дың боюнча калып отурат. Биринчи иретте көрүнүктүү котормочулардын чыгармачылыгын жеке монографиялык планда изилдөө, андан соң көркөм котормо тарыхынын көп томдуктарын түзүү маселелери. Булар менен катар, теориялык проблемалар боюнча да изилдөө жүргүзүү талап кылынат.

Көп классиктердин ичинен Узакбай Абдукаимов А.С.Пушкин менен М.Горькийге көбүрөөк көңүл оодарган себеби, алардын бирөө XIX-кылымдагы классикалык адабияттын баштоочусу болсо, экинчиси совет доорунун даңазалуу жазуучусу катары калың элдин зор сүймөнчүгүнө арзыган. Бирок, атактуу таржыма устатынын чыгармачылыгына арналаган атайын изилдөө эмгеги бүгүнкү күнгө чейин жаралган эмес. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу У.Абдукаимов ишке ашырган классикалык көркөм адабияттын кыргыз тилиндеги котормолорун кеңири жана системалуу талдоого арналгандыгы менен аныкталат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Изилдөөнүн темасы Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун илимий изилдөө иштеринин планына дал келет.

Илимий иштин максаты.

- Көркөм чыгарманы башка улуттун тилинде кайра жаратуудагы өзгөчөлүктөрдү жалпы теориялык планда көрсөтүү менен бирге У.Абдукаимовдун бул «бийик өнөрдө» жетишкен ийгиликтерин тастыктап, анын классикалык адабияттан таржымалаган чыгармаларды кеңири талдоодон өткөрүү изилдөөнүн негизги максаты болуп эсептелет.

Илимий иштин милдеттери.

- У.Абдукаимовдун таржымалык өнөрүнүн калыптануу эволюциясын орус классикалык адабиятынан которгон чыгармаларды таржымачылык чеберчиликке байланыштуу илимий-теориялык планда талдоодон өткөрүү.

- Поэзия котормолорунун кароодо мазмун менен форманын (ыргак, строфа, уйкаштык, интонация) байланышын бирдикте карап изилдөө.

- Прозалык чыгармалардын котормолорун анализдөөдө автордук баяндоо, каармандын речин, макал-лакаптар менен фразеологизмдерди, реалийлерди берүү маселелерине басым жасоо.

- У.Абдукаимовдун котормо илиминдеги чеберчилиги менен бирге айрым мүчүлүштүктөрүн (котормодогу кээ бир так эмес таржымаланган

же сөз ордуна туура коюлбаган учурлар айрым артыкча кыргыздаштырып жиберүү ж.б.у.с) орун алганын белгилөө.

Изилдөөнүн жаңылыгы. У.Абдукаимов 1930-жылдардан баштап, өмүрүнүн акырына чейин котормочулук менен алектенип, кыргыз таржыма өнөрүнүн калыптанышына чоң салым кошкон чеберлеринин бири, бирок ал тууралуу кийинки кездерге чейин өз алдынча кеңири планда изилдөөлөр жүргүзүлбөй келген. Диссертациянын жаңылыгы У.Абдукаимовдун таржымачылык чеберчилигин алгачкы ирет системалуу жана терең изилдегендикте болуп эсептелет.

Эмгектин практикалык мааниси. Изилдөө боюнча жарыкка чыккан макалалар кыргыз көркөм котормо тарыхын жазууда жана жогорку окуу жайларында ушул предмет боюнча лекция окууда, практикалык сабак өтүүдө колдонулат. Ошондой эле таржыма проблемасы боюнча илимий изилдөө жүргүзгөн изденүүчүлөргө көмөк көрсөтүшү мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- А.С.Пушкиндин чыгармаларын кыргыз тилине которууда автор сунуштаган эстетикалык чындыктын жасы кабылдоосу пайда болду. Форма менен мазмундун жасы %олг%олдир% жаралып, котормочу автор сыяктуу эле жандуу формада жалпы адамзаттык идеалдарды (с%ой%%, чындык, жакшылык ж.б.у.с.) тастыктайт.

- У.Абдукаимов орус классикалык адабиятынан Гоголдун «Текшерүүчүсүн» кыргыз тилине мыкты таржымалап, ал драма театрынын сахналарында ийгиликтүү көрсөтүлүп келген.

- Кыргыз адабиятынын фондун байытууда көрүнүктүү котормочулардын, анын катарында таланттуу таржымачы У.Абдукаимовдун ойногон ролу, ал тарабынан ишке ашырылган негизги котормолордун ийгиликтери жана айрым оош-кыйыштары.

- У.Абдукаимовдун жемиштүү котормочулук ишмердигинин анын оригиналдуу чыгармачылыгына тийгизген таасири.

- Которулуп жаткан чыгармалардын орус адабиятына м%онд% болгон стилдик мзгмчл%октд%он, образдык т%оз%ол%штд% сактоо менен бирге котормолордо так кыргыз интонациясы пайда болуп, орус адабиятынын кп кырдуу улуттук кркм каражаттары, стилистикалык ыкмалары аркылуу кыргыз адабиятынын стилистикалык тили байытылып жана кесейтилип, анда бллк улуттук троптор менен реалийлер пайда болду.

- Прозалык чыгармалардын котормолорунда стилдин мзгд%ош% байкалды, бул эки тилдин ар башка тилдик системада болушунан келип чыкты. Изилдм крсркткндй, У.Абдукаимовдун чыгармачылык индивидуалдуулугу котормолорго орчундуу таасирин тийгизди, бул жагдай котормочунун оригиналдуу чыгарманын авторунун оюн туура чечмелеп, так т%ш%онгм%онц киз каранды.

Изденүүчүнүн жеке салымы. У.Абдукаимовдун котормочулук өнөрүнүн өзгөчөлүктөрүнүн алгачкы ирет изилденип, ал тууралуу материалдардын окуу китептерине, котормо тарыхына киргизилип жатышы изденүүчүнүн жекече салымы болуп эсептелет.

Диссертациянын апробацияланышы. Эмгек Кыргыз Улуттук университетинин дүйнөлүк адабияттын тарыхы жана теориясы кафедрасынын кесейтилген жыйынында, КРУИАнын академик Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун окумуштуулар кеңешинде талкууланып, коргоого сунуш этилген. Ошондой эле БГУнун кыргыз филологиясы факультетинин, К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедраларында талкууланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы.

Диссертация боюнча жети макала Жогорку Аттестациялык комиссия тарабынан сунуш кылынган журналдарда жана ар түрдүү жыйнактарда жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү: киришүү, үч глава, жалпы корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Көлөмү 159 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү, теманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, коргоого коюлуучу жоболор, иштин илимий-теориялык жана практикалык мааниси, объекти менен предмети, иштин түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилди.

Биринчи глава **«Кыргыз көркөм котормосунун тарыхынан жана теориясынан маалымат».**

1.1 «Майдан» романы жана ага көз караш

Мында романдын мисалында котормочулуктун жеке чыгармачылыкка тийгизген таасири ачык белгиленди. Талантуу инсан У.Абдукаимов өмүр бою котормочулук менен жемиштүү эмгектенип келгендигинин жыйынтыгы «Майдан» романын жаралышына чоң түрткү болгон. Бул параграфта кыргыз адабиятындагы психологиялык мыкты чыгарманын жазылыш тарыхы, адабияттан алган орду тууралуу кыскача сөз жүрдү.

1.2. Кыргыз көркөм котормо тарыхынын жаралышы

Кркжм котормонун айрым илгилри Октябрь революциясына чейин эле жаралган деген маалымат берилет. Ага негиз салган белгиліи инсан Б.Солтоноев болуп эсептелет. Ал Л.Толстойдун «Пил жана бугу» деген асгемесин ырга айландырып жазган экен, бирок ал эч жерде жарыяланган эмес, анткени Б.Солтоноевдин мурастары 1955-жылы ал акталгандан кийин гана жарыялана баштаган.

Октябрь революциясынан кийинки мезгилде орус тилинен кыргызчага которуу иши алгачкы профессионалдуу акындарыбыздын јз чыгармачылыгы менен катар эле башталган. Алсак, К.Тыныстановдун

алгачкы «Тас» аттуу ыры 1920-жылы жарыяланса, «Интернационалдын» котормосу «Эркин Тоого» 1925-жылдын 11-июнундагы 27-номеринде басылган. Ал эми К.Баялинов Л.Радиндин «Смело, товарищи, в ногу!» деген революциялык марш тибиндеги ырын ошол эле газетанын ошол эле жылкы 35-санында бастырган. Бирок, ырды ал котормо деп белгилеген эмес, марштын аты «Эр жiрк жолдоштор» деген башка эле бир наам менен берилген. К.Баялинов М.Ю.Лермонтовдун «Три пальмы» аттуу ырын «Iч курма» деген ат менен таржымалап, 1926-жылы «Эркин-Тоонун» 26-сентябрдагы санында жарыялайт.

«Интернационалдын» котормочусу өзiнiн баш сөзiндө ыр марш тибинде жазылып, таржымада анын формасы сакталганын эскертет. Ошону менен бирге кыргыз поэзиясында жок эркин форманы эл кандай кабыл алар экен деп кооптонгонун да жашырбайт: «Өзгөрүш ырлары мындан мурун кыргыз тилине которулбаган... Ушул себеп менен окуучуга оозунуп айтып кетүүнү макул таптык. Ал эми сулуулук жана маани жагынан кемчилдик болсо, газета аркылуу кабар кылган жолдошторго алкыш айтмакчымын» [Садыков, А. Кыргыз көркөм котормонун кыскача курсу. – Б., 2005. - 34-б.].

Мына ошентип, Тыныстанов, Баялинов баштаган кыргыз көркөм котормосу өркiндөп өсiп отуруп, бара-бара оригиналдуу адабияттын жылдык продукциясынын жарымын тiзө баштады. 1933–1938-жылдар аралыгында Кыргызстанда бардыгы болуп **жiз он бир** китеп чыкса, анын жетиимиши котормо болгон. Көркөм котормонун мындай өнiгiшiнө 1934-жылкы СССР жазуучуларынын 1-съездинде Горькийдин ага чос маани бергенинен болгон. Ал мындай деген: «Речи на заседаниях съезда и беседы вне зала заседаний обнаружили единство наших чувств и желаний, единство целеустремленности и обнаружили недопустимо малое знакомство наше с искусством и вообще с культурой братских республик. Если мы не хотим, чтоб погас огонь, вспыхнувший на съезде, мы должны принять все меры к тому, чтоб он разгорелся еще ярче» [Горький, М. О литературе. – М.–СПб., 1953. – 729-б.].

1938-жылы М.Элебаевдин таржымасында Толстойдун «Хаджи Мурат» повести басылып чыгат. Котормочу казак тилин жакшы билгендиктен, андан да пайдаланганы сезилет. Ал оригиналдын мазмунун негизинен берiгө жакшы аракет жасаган, бирок тил чеберчилиги жагынан көп алешемдиги байкалат. Бул туралуу О.Ибраимов «Кыргыз совет адабиятынын тарыхынын» 1-томунда мындай деп жазган: «Котормочу кiбүнчi jздүк интуициясына таянып, чыгарманын сюжеттик агымы менен кошо кетип, кiбүнчi оригиналдын мазмунун кайра айтып берүүнү алдына койгон сыяктуу. Ошого карабастан «Кажы Мурат» повестинин котормосу 30-жылдардагы кыргыз кiркiм котормосунун калыптанышында, jнүгүшjндj аткарган кызматы jтj зор» [Аталган китеп, 267-б.].

1930-жылдарда орус классикасынан А.С.Пушкиндин, М.Горькийдин чыгармалары көп которулган, анткени алар жаш котормочуларга жакын жана сүйкүмдүү сезилген. Өзгөчө Пушкиндин жомок-поэмалары, «Капитан кызы» баш болгон повесттери эки жолудан которулган. М.Горькийдин романтикалык асгемелери, «Эне» романы жана «Менин университеттерим» трилогиясы кыргыз тилинде «сүйлөй» баштаган. У.Абдукаимовдун котормочулукка ооп кеткен мезгил ушул кырдаалга туш келип, ал А.Пушкиндин, Н.Гоголдун жана М.Горькийдин чыгармаларын которуп баштаган.

Ата Мекендик Улуу согуш мезгилинде котормо адабияты дагы учур талабына ылайыкташты. Ал кезде курч публицистикалык стилде жазылган М.Шолоховдун «Жек крүүнүн илими», К.Симоновдун «Артиллеристтин уулу» сыяктуу чыгармалары кыргызча таржымаланып, калыс журтчулукка жеткирилген.

Согуштан кийинки мезгил котормочулук иштин бир топ алдыга кеткен жылдары болду. Мисалы, С.Бектурсунов 1949-жылдан баштап, 1955-жылдардын аралыгында Л.Толстойдун «Согуш жана тынчтык» роман-эпопеясын толук жарыялоого жетишти. Ошол эле котормочу Л.Толстойдун негизги чыгармаларынын бири болгон «Пейилдин осолушун» да кыргызча таржымалады. Ал эми «Анна Каренина» Т.Саманчин тарабынан которулду. Жалпысынан алганда бүткүл Орто Азия боюнча Л.Толстойдун чыгармаларын которууда Кыргызстан алдыга оозуп чыкты. 1954-жылы кыргыз окурман журтчулугуна таланту котормочу катары таанылган У.Абдукаимов А.Фадеевдин «Жаш Гвардия» романын биринчи, 1958-жылы экинчи китептеринин котормолорун басмадан чыгарган.

1960-жылдар дагы крп ийгиликтер менен белгиленди. Ал тушта активдүү иштеген котормочулардын катарына О.Орозбаев, Э.Турсунов, А.Жакыпбековдор кошулду.

1.3. Кыргыз котормо теориясынын пайда болушу жана өнүгүшү

Көркөм котормого арналган Х.Карасаевдин «Крркрм адабияттын котормосу жана андагы кемчиликтер» деген макаласын («Советтик Кыргызстан», 1944, № 7) алгачкы карлыгачтардын бири деп айтсак ылайык келет. Анда «Капитан кызы», «Болот кантип курчуду», «Эки генералды бир мужук кантип тойгузду» деген чыгармалар талданып крркн. Ошондон кийинки жылдарда А.Токомбаевдин «Крылов кыргыз тилинде», 1953-жылы Ч.Айтматовдун «Оригиналдан алыс турган котормо» («Советтик Кыргызстан», 24-май), С.Бектурсуновдун «Котормодогу формализмге каршы» («Советтик Кыргызстан», 1955, № 9) сыяктуу макалаларында да котормо чыгармаларынын айрым бирлери тууралуу ойлор айтылган.

Кыргыз крркрм котормосу жөнүндөгү атайын изилдүүлөр 1950-жылдарда пайда болуп, күнүгү жолуна түшкн. Пушкиндин

чыгармаларынын кыргыз тилине которулушу тууралуу алгачкы кандидаттык диссертациясын К.Рысалиев Москва шаарында 1953-жылы жактаган. Кийин ушул тармак боюнча илимий иликтүүлөрүн К.Жийдеева, Ч.Жолдошева, З.Мамытбеков, Дж.Бегеева, В.Шаповалов, О.Ибраимов ж.б.лар жазышкан.

Кыргызстанда котормо илиминин өнүгүшүндө орчундуу эмгек сизирген инсан М.Азузов болуп эсептелет. 1954-жылы СССР Жазуучулардын экинчи съездинде ал жүзүнүн калемдештери П.Антокольский, М.Рыльскийлер менен биргелешип, кыргыз котормо тууралуу доклад жазышкан (Вопросы художественного перевода. Сб.ст. – М., 1955). Мында котормо теориясына тиешелүү бир катар маанилүү кыргыз караштар айтылган.

1955-жылы М.Азузов Кыргызстан Жазуучулар Союзунун көркөм котормого арналган пленумунда катышып, анын жыйынтыгында сөз сүйлөйт. Анда Кыргызстанда Орто Азияда биринчи болуп «Согуш жана тынчтык» роман-эпопеясынын которулушун чос окуя катары эсептейт. Форумда доклад жасаган К.Кулиев А.Салиевдерге мактоо сөз айтат. Ошону менен бирге котормо ишинде союздук масштабда орун алган кемчиликтер Кыргызстанда бар экенин эскертет. Мисалы, оригиналдагы образдарды сактай албагандык, сөзмө сөз которуу, реалийлерди, фразеологизимдерди туура эмес которуу, котормого кол өнөрчилөрдүн көп аралашып жатышы сыяктууларды белгилейт.

СССР жазуучулардын 2-съезди жана Кыргызстандагы өткөн атайын пленум көркөм котормо илиминин өнүгүшүнө чос тиртки берди. Ошондон кийин, К.Рысалиев «Котормонун чеберчилиги ичин», «Ич акындын котормолору жөнүндө», «М.Ю.Лермонтовдун поэмалары жана ырларынын котормолору» сыяктуу ич макаласын жарыялап, анда котормо практикасындагы орун алган кемчиликтерди көрсөтүү менен бирге бир катар теориялык маселелерди да козгойт. К.Джидеева «Лирика А.С.Пушкина в киргизских переводах» аттуу эмгегинде кыргыз акындары Пушкинди которуу процессинде андан көркөм чеберчиликтин ыктарын кандайча өздөштүрүп жаткандыгы жөнүндөгү маселени козгойт. Ал У.Абдукаимовдун котормолорун дурус котормолордун катарына кошуп, бир-эки мисал менен ойюм далилдейт. Котормо теоретиктеринин бири Ч.Т.Жолдошева «Современная киргизская повесть и проблемы перевода» (Ф., 1981) аттуу эмгегинде кыргыз повесттеринин орус тилине которулушун талдоо аркылуу көптөгөн теориялык ой-жыйынтыктарды берүүгө жетишкен. Д.Кулбатыров «Көркөм котормодогу чеберчилик маселелери» (Ф., 1974) деген монографиясында «Евгений Онегин» романынын үч котормосун талдап, К.Баялиновдун таржымасындагы бир катар орчундуу кемчиликтерди туура белгилейт.

Котормо илиминин өнігішіндө «Ала-Тоо» журналынын ролу да чос. Белгиліі котормо теоретиги О.Ибраимов 1986-жылы «Азыркы кыргыз котормосундагы реализм маселеси» (1986, № 9), аттуу макаласы менен талкуу ачып, ал эки жылга чейин созулат. Талкуунун жыйынтыгын тажрыйбалуу таржымачы О.Орозбаев «Котормонун бүгүнкүсү менен эртеңкисин ойлогондо» («Ала-Тоо», 1988, № 4) деген макаласы менен чыгарып, кыргыз көркөм котормосу сан жана сапат жагынан бир топ ийгиликтерге жетишкендигин канааттануу менен белгилейт да, айрым мичилиштиктерди айтат: «Дале болсо биздин басмалардан көркөмдүк жагынан кунарсыз китептер чыгып кеткен учурлар бар... Дале сөзмө-сөздүүлүктүн же ыксыз эркин которуунун зардалы орун алып жаткандыгын көрөбүз. А түгүл кээде көркөм сөз менен эч коошу жок тантыктык да орун алып жүрөт. Акыркы жылдарда эл оозуна кирип, окурмандар арасына кеңири тараган жана өзүнчө бир окуя болуп кала турган котормолордун жаралбай жаткандыгы да тынчсыздандырбай койбойт».

1.4. Көркөм котормонун принциптери

Диссертациянын бул параграфында негизинен көркөм котормонун атактуу практиктери жана теоретиктери К.Чуковский, Е.Эткинд, Г.Гачечиладзе ж.б. белгилүү жоболору эске алынды. Таржымачы бир тилдеги чыгарманы башка тилге көркөмдүк салмагын түшүрбөй кайра жаратып бериш керек. Ал үчүн эки тилди тең мыкты билүүгө тийиш. Эгерде которулган чыгарма андай деңгээлге чыкпаса, ал «бийик өнөрдүн» продукциясы деп аталууга тийиш эмес.

Котормочулук өнөргө ар ким эле ээ боло албайт. Ага көркөм табити өскөн адам гана батынып киришет. Эгерде табиятында акындык таланты бар адам өзүнүн жан-дүйнөсүнө жакын жазуучуну кезиктирсе, анда сөзсүз ийгиликке жетишет, себеби таржымачы которулуп жаткан акындын сезимине анча-мынча «өзүнүкүн» да кошумчалап койсо, мындан иш бузулбайт, кайра анын сапаты жогорулайт. Демек, таржыма өнөрүнө белсенип киришкен адам оригиналга өтө бир ыйык нерсе сымалы мамиле этип, анын наркын эч бир кемитпей, кандай болсо, ошондой калыбында окурманга тартуулоого тийиш. Эгерде мындай шарт аткарылбай, чыгарма кандайдыр бир кол өнөрчүнүн колуна тийип калса, анын кунары качат да, аны окуган адам эстетикалык рахатка ээ болуунун ордуна аябагандай бушайман абалда калат.

Көркөм котормодогу орчундуу проблемалардын бири оригиналдын улуттук өзгөчөлүгүн жана жазуучунун стилин сактай билүү болуп эсептелет. Биринчи иретте улуттук колорит маселесине келсек, аны жалпылаштырып айтканда: улуттун тили, жашоо, ойлоо өзгөчөлүгү, салт-санаасы сыяктуу түшүнүктөр менен туюнтабыз. Калган компоненттердин бардыгы ошондон келип чыгат. Оригиналдын улуттук өзгөчөлүгү дегенде

баарынан мурда автордун жекелик жагын эске алуу кажет, анткени көркөм чыгармачылыкта ошол элдин психикалык жана улуттук белгилери топтоштурулган түрүндө ачык көрүнөт.

Эткндин дагы бир чоң теориялык жобосу – бул котормочу акын да болуу керек деген пикир. Эгерде сен таржымалап жатканда бирөөнүн кайгысына же кубанычына анча-мынча «өзүңдүкүн» кошуп койсон, мындан утуш гана болот. Ал үчүн таржымачы жүрөгүндө оту бар акын болушу зарыл. Эгерде таржымачы оригиналдын бардык формалык өзгөчөлүктөрүн (ыргак, строфа, уйкаш) сактап которуп, бирок образдуулукту жоготуп койсо, ал эч качан утушка ээ боло албайт. Эткнд мына ошондой өзүнүн жан-дүйнөсүнө жакын авторду таап, чыгарманы өтө эргүү менен таржымалаган инсандар катары Б.Пастернак менен П.Антакольскийлердин ысымдарын атайт.

Главага тыянак:

- У.Абдукаимов чыгармачылыгын 1930-жылдардын биринчи жарымында баштап, «Кыз таалайы», «Карындашыма» ж.б. бир нече аңгемелерин жазып, ошол учурда эле котормочулук менен алектенип, бара-бара таржымачылыкка ооп, оригиналдуу чыгармачылыгын токтотуп, аны согуштан кийин 1950-жылдардын 2-жарымында гана кайрадан улантып, жыйынтыгында «Майдан» романын жазуу менен өмүрүн аяктаган.

- Кыргыз көркөм котормосу профессионалдуу адабияттын жаралышы менен кошо эле пайда болуп (1924), ал 1920–30-жылдарда өнүгүү жолуна түшүп, Ата Мекендик согуштан кийин кыргыз тилдине орус жана дүйнөлүк классикалык адабияттын мыкты үлгүлөрү таржымаланып, жүздөгөн китептер жарык көргөн.

- У.Абдукаимов кыргыз котормо өнөрүнүн өнүгүп-өсүшүнө орчундуу салым кошкон таланттуу инсан.

Экинчи глава **«Орус классикалык адабиятынын өкүлдөрү У.Абдукаимовдун котормосунда»** деп аталып, ал эки подтемага ажыратылган.

2.1. А.С.Пушкин кыргыз котормосунда

Мында улуу орус акынынын граждандык, пейзаждык жана махабат лирикасынын, о.э. жомокторунун кээ бир %олг%олдур%о талдоодон өткөрүлгөн.

А.С.Пушкин табият темасында укмуштуудай сонун классикалык ырларын жараткан. Мисалы, «Кышкы кеч», «Кышкы жол» деген ырларында кыш мезгилинин өзүнчө бир көркөм элеси менен айкалышта, чебер сүрөттөгөндүгүн көрөбүз.

«Кышкы кечти» Пушкин Михайловское кыштагында жүргөндө, б.а. чыгармачылык чеберчилиги аябай бышып жетилген учурда жазган. Лирикалык «мен» алыскы бир кыштакта жашап жүрөт, жанында баягы

курбу-курдаштарынын эч кимиси жок, кыш айынын бир суук кечи . Эшикте болсо катуу шамал («бороон улуп, кар уруп»), үйдүн ичи да ага кошул-ташыл көңүлсүз жана суз. Ушундай кырдаалда ал нянясына мага «деңиз жээгиндеги чымчыктын сайраганын, суу илгич алып жээкке түшүп бараткан кыздын ырын обонго салып бересиң» – дейт.

А.Осмонов «Кышкы кечти» 1930-жылдардын 2-жарымында которгон. Ал мезгилде анын акындык деңгээли анчалык бийик болбогондуктан, ал таржымага да өз таасирин тийгизген. А.Осмоновдун тили али келегей, сөздөр өз ордуна коюлбаган учурлар көп.

«Кышкы кечтин» экинчи котормосу У.Абдукаимов тарабынан ишке ашырылып, 1970-жылдарда басмадан чыккан. Анын варианты А.Осмоновдукунан бир топ дурус, бирок ал да айрым кемчилдиктерден куру эмес.

Пушкиндин ыры сегиз куплет, төрт саптан, 7–8 муундан курулган. Үчүнчү жана алтынчы строфалардагы уйкаштык (а а а а) схемасында, калгандары кайчы уйкаш менен (а б а б) жазылган.

Котормодо экөөндө тең ыргак жана сегиз куплеттүү форма сакталган. Ал эми конкреттүү алганда 1-куплет У.Абдукаимовдо даана жана элестүү берилген. А.Осмоновдо ой так эмес. Экинчи строфада, А.Осмоновдо биринчи сабы оригиналдан алыс. У.Абдукаимов үйдүн «и печальна, и темна» деп сүрөттөлүшүн «көңүлсүз» деп так береген. Ал эми Пушкиндин «старушкасын» А.Осмонов «кемпирим» деп такыр угумдуулугу жок одоно сөз менен алмаштырат. Экинчи котормодо «энеке» деп туура берилген, анткени Арина Родионовна аны кичинесинен баккан аял, бирок экөө тең «у окна» деген сөздү «у» деген бөлүкчөнү көңүлгө албай, «терезеде туруп калдың», «терезеде отурдун» – деп айтканы орунсуз. Оригиналда Арина Родионовна «терезенин жанында суз абалда тургандыгы» айтылып жатат. Төртүнчү куплетте биринчи, экинчи саптар экөөндө тең так, түшүнүктүү эмес. Биринчисинде, У.Абдукаимовдукунда сөздөр өз ордунда турган жок. Мисалы, «бала чакты сен өстүрдүн» деп айтуу кулакка жакшы угулбайт. Ал сүйлөмдөн биз «мени бала чактан бери багып жүрөсүн» деген маанини кабылдап жатабыз, бирок угуму начар. Алтынчы строфада А.Осмонов Пушкиндин оюн жакшы түшүнбөй калган. Оригиналда «океандын ары жагында, мемиреген тынчтыкта жашаган синица чымчыгынын ырын ырдап берчи» – деп, Аринадан суранып жатат. У.Абдукаимовдо ал саптардагы ойду толук түшүндүрө алган..

Демек, У.Абдукаимовдун котормосу бир аз редакциялоону талап кылса да мыктылардын катарына кирет. А.Осмоновдуку болсо жогоруда көрүнгөндөй жана өзү да «өмүр баянында» жазгандай, начар котормо деп айтууга ылайык келет.

Падыша Александр I аны сындап жазган эпиграммаларына жини келип, акынды Сибирге сүргүнгө айдамак болгондо достору арачы түшүп

сактап калышат. Ал 1824–1826-жылдардын аралыгында Михайловское селосундагы атасынын эски турак жеринде (имениесинде) жашап калат. Ошол жылдар анын чыгармачылыгы үчүн бир топ жемиштүү болот. «Кышкы кеч», «А.П.Кернге» (1825) – («Я помню чудное мгновение») аттуу бир катар ырлары ошол мезгилде жаралган. Аны бир катар котормочулар кыргызча таржымалоого катышкан.

Анна Кернди Пушкин 1819-жылы алгачкы жолу Петербургдан көрөт. Арадан алты жыл өткөн соң аны дагы кездештирет. Жаш сулууга арнап акын аталган ырын жазат.

Пушкинде укмуштуудай сонун көрүнүш – сулуулуктун периштеси сыяктуу жылт этип коюп, жок болгонсуң деген мазмун турат. У.Абдукаимов ушуга жакын элести чагылдырган, бирок экинчи сабы анча болбой калды. Туура, орусчада «ты явилась» деген сөз турат. Аны назигирээк, бир аз башкача айтса болмок беле?! Анан «келгенсиң», «эткенсиң» деген уйкаштагы этиш сөздөрдүн да кулакка угумдуулугу начар. Калган эки сабы көңүлдөгүдөй чыккан. Анда сулууну «жарк» этип бир көзгө көрүнө түшүп, анан закым сыяктуу жок болуп кеткен элес менен берген. Э.Турсуновдун котормосу да уйкаштыктан аксайт. Анда «мелт», «селт» деген адамдын назик сезимин коштой албаган сөздөр ырдын көркөмдүгүн бузуп жатат.

Котормодо ыргакты жана уйкаштыкты сактоо жагынан «Я вас любил...» деген Пушкиндин ырын Токомбаевдин котормосун илги катары көрсөткөн К.Джидееванын пикирин толук колдоого болот: «Это одно из лучших его переводов до настоящего времени. Многие киргизские поэты обращались к переводу этого стихотворения, но ни один из них не выразил столь эмоционально, столь художественно пушкинские строки как Токомбаев» – дейт К.Джидеева [Поэтический перевод и взаимообогащение литератур. – Ф., 1972. – С. 30].

Жыйынтыктап айтканда, Пушкиндин лирикасы У.Абдукаимовдун таржымасында дурус эле деңгээлде ишке ашырылган. Ал эми Э.Турсуновдун котормосу оош-кыйыштуу, б.а. жакшы табылган образдык параллелдер, ыргактар, уйкаштар менен бирге ордуна туура коюлбай калган сөздөр, түшүнүксүз сүйлөмдөр, супсак саптар да кездешет.

У.Абдукаимов өмүр бою котормочулук менен алектенген, анын ой чункурун жакшы билген мыкты таржымачы. Ал тарабынан ашырылган Пушкиндин лирикалык ырлары оригиналдуу табылгаларга бай.

А.С.Пушкин Михайловскоеде сүргүндө жүргөн кезинде нянясынан бир нече элдик жомокторду жазып алып, алардын терең мазмундуулугуна абдан суктанып: «Эмне деген укмуш сонун жомоктор ар бири жаткан поэма» дептир. Андан ары А.С.Пушкиндин төмөнкү үч поэмасына талдоо жүргүзүлөт: «Поп жана анын кызматчысы Балда жөнүндө», «Балыкчы жана балык жөнүндө жомок», «Алтын короз жөнүндө жомок».

«Балыкчы жана балык жөнүндө жомок» У. Абдукаимов тарабынан мыкты которулуп, окуу китептерине кирип, анын көп саптарын балдар жатка айтууга жетишишкен. Калган эки жомок деле ушул десгээлде жомок стилинде жесил окула турган кылып которулган. Мында белгилеп кетчөө нерсе – оригиналдуу чыгарманын улуттук мзгмчл%ог%он которуу процессинде сактап калуу. Котормонун адекваттуулугу кыпч%ол%ок учурларда ошол элдин д%ойнц таанымын, тарыхын, жашоо-тиричилигин, берилип жаткан м%онцзмрд%он улуттук спецификасын башка тилдин каражаттары менен жоготуусуз толук чагылдырууга байланыштуу болот эмеспи. Улуттук м%онцзд%он мзгмчл%октпр%он, каармандардын ички д%ойнцс%он%он байлыгын, улуттук реалийлерди, оригиналдын ыргактык-интонациялык касиеттерин толуккандуу кррсит%оп ачып бер%о%о – которуу учурунда улуттук мзгмчл%окт%о сактап калуу м%омк%онч%ол%ог%он т%озмт. Ушул мзгмчл%октпр котормодо кайсы десгээлде кррсит%олд%о деген максат менен бул главада А.С.Пушкиндин жомокторунун кыргызча котормолору талдоого алынды.

Жомок-поэмаларга жалпы тиешеліі мз%ончц маселе реалийлерди беріі. У.Абдукаимов мында «кыргыздаштырууга» жол берип койот.

Маселен, «барыня, сударыня-дворянка» деген кайрылууну кыргыздын «байбиче» деген сөзі менен берет, ал орусчага төп келбейт. «Байбиче» деп улгайган кадыр-барктуу аялзатын айтат. Же болбосо торго тішіп калган балык «кунум ічін, мен сага каалаганызды берейин» – дейт. Мында «кун» деген сөз орунсуз колдонулган, анткени «кунду» өлтірілгөн адам ічін төлөйт. «Поп жана анын малайы Балда» деген жомоктогу шайтандын «ассалоому алейким Балда-аке» деген кайрылуусу да накта кыргызча болуп калган. Мындай жагдайларга карабастан котормочу негизинен орустун улуу акынынын чыгармаларынын жалпы крркмд%ок касиеттерин, идеялык-нравалык ж%ог%он сактап калууга жетишкен.

2.2. Н.В.Гоголь – орустун улуу сатириги. «Текшерүүчү» комедиясынын котормосу

Диссертациянын бул бөлүгү Н.В.Гоголдун «Текшеріічі» комедиясынын кыргызча котомосун талдоого арналган. Бул комедиянын сюжетин да Гогол Пушкинден алыптыр. Ал кайсы бир провинцияга барган чоочун чиновникти текшерүүчү катары кабыл алып, чуу түшкөндігі жјніндј анекдот айтып берген экен. Ошентип, социалдык темада бир комедия жазсам деп жүргөн Гоголдун тилеги ишке ашып, пьеса 1835-жылы жазылып бүтүп, 1836-жылы апрель айында Петербургда алгачкы көрсөтүүсү (премьерасы) өтүптүр. Демократтык маанайдагы интеллигенция аны абдан мактап кабыл алып, ал эми реакциячыл чөйрөгө жакпай калган.

Анда шаар башчысынан тартып андан төмөнкү чиновниктер менен помещиктердин пара жеп, элдин эсебинен жашаган ачкөздүгү аябай катуу мыскылданган.

Паракордук социалдык оору катары комедиянын негизги өзөгүн түзөт. Шаар башчысы бир жолу кварталныйга «параны чиниңе карап албайсыңбы» – деп урушат. Көрсө ал «пара алуу – бул кудай кечире турган иш», анткени ал кемчилдик бардык чиновниктерге мүнөздүү экендигин айтып, өзүн-өзү сооротот.

У.Абдукаимовдун 1935-жылдарда ишке ашырылган котормо чыгармаларынын бири – «Текшер» («Ревизор»), 1937-жылы китеп болуп басылып чыккан. Бул таржыма кийин редакцияланып, оңдолуп, 1952-жылы кайрадан басылып чыккан да, 1966-жылы Н.В.Гоголдун чыгармаларынын эки томдугуна киргизилген.

Котормонун сапаты жөнүндө сөз жүргөндө биз биринчи ирээтте таржыма негизинен жакшы деңгээлде экендигин белгилебиз келет. Эң башкы ийгилик котормонун тили ташымал, көркөмдүү. Ал оригиналдагы туруктуу сүз айкалыштарга адекват таап, экинчи тилге таржымалоодо кыйынчылык келтире турган учурларды (барьерлерди) ийгиликтүү жеңип үткүн.

Дүйнөлүк адабияттагы сатиралык чыгармалардын бийик деңгээлдеги болгон «Текшер» комедиясы адамдын психологиясын ачып берген күркүм каражаттарга бай. Которуу учурунда оригиналдуу тилде пайда болгон күркүм образ кайрадан жаралып, башка тилге, кыргыз тилине ылайыкташтырылды. У.Абдукаимов механикалык түрдү чыгарманын элементтеринин биримдигин бере койбойт, ал үтү кылдаттык менен аларды берүү жолдорун издеп, тандайт. Бул каармандардын диалогунда, алардын речтик мүнөздүмүрүндү ачык күрөнт. Эгерде Гоголдун стилин кыргыз тилинин мүнөзү менен берүү тууралуу сүз кылсак, анда котормочунун алдында турган тилдик стихиясын ачып бере алгандыгы тууралуу айтсак болот. Которулуп жаткан тилдик конструкцияларды максималдуу түрдү так берип жатып, У.Абдукаимов чыгарманы туура түшүнүү менен, каражаттарды так тандоо менен автордун оюн жана стилин үтү реалдуу күрсүткүн.

Ар бир чыгарманын күркүм стилинин үзгүчүлүгү мүнөз жаратууга, аларды типизациялоого жана индивидуализациялоого гана жардам бербестен, каармандардын ички дүйнөсүн ачып берүү милдетин аткарат. Ушул жагдайдын бир күрөңүшү – бул каармандардын речтик мүнөздүмүсү, котормодо алар, албетте, кыргыз тилинин мыйзамы боюнча үзгүрт. Котормодо речтин экспрессиясы күчүтүлүп, чыгыш менталитетине ылайык метафораланат.

Главага тыянак:

- Пушкиндин лирикасы кыргыз тилине 1920-жылдардын аяк ченинен тартып которула баштап, ага көптөгөн таржымачылар катышкан. Ошонун бири У.Абдукаимов болуп, ал улуу акындын ондогон ырларын кыргыз тилине таржымалап, Пушкиндин мыкты котормочусу катары таанылган.

- Пушкиндин жомоктору кыргыз тилине бир нече таржымачы тарабынан ишке ашырылып, ошолордун ичинде У.Абдукаимов «Балыкчы жана балык», «Поп жана анын малайы Балда», «Алтын короз жөнүндө жомок» сыяктууларды кыргыз тилине эң сонун которуп, алардын алдыңкы экөө орто мектептин окуу китептерине да киргизилип, окуучулардын чоң сүймөнчүлүгүнө ээ болгон.

- У.Абдукаимов орус классикалык адабиятынан Гоголдун «Текшерүүчүсүн» кыргыз тилине мыкты таржымалап, ал драма театрынын сахналарында ийгиликтүү көрсөтүлүп келген.

Ічинчи глава «Прозалык чыгармалардын котормосу» – деп аталып, анда У.Абдукаимов таржымалаган М.Горькийдин «Архип чоң ата менен Ленька» асгемесин, «Көрінгөндүн колунда» повестин жана А.Фадеевдин «Жаш Гвардия» романынын таржымасы талдоого алынган.

«Көрінгөндүн колунда» повестинин мыкты которулгандыгы туурасында илимий адабияттарда адилеттүү белгиленип жирет.

Бул повесттин котормосунда орчундуу деле өзгөрүүлөрдү байкабайбыз, эгерде чыгарманын келимдин бир аз кыскарышына эске албаганда. Бул жагдай кыргыз тилине орус жана кыргыз тилдеринин синтаксистик айырмасы менен байланыштуу. Каармандын ачып берген бирден-бир форма – бул анын речи (сөзү кеби). Котормонун жетишкендиктерине ошол речтик мисалдарды так, адекваттуу жана кыргыз окурмандарына угулуктуу берүү кирет. Ошол себептен талдоо учурунда биз фразеологизмдер менен реалийлердин берилишине көңүл бурдук. Чынында эле таржымачы аларга жакшы адекват таба билгени байкалат. Ага «точно бесы» «жин ургандай», «не вытаращивай зенки» – «көзүңдү акшыдатпа», «расхохотался» – «борум катып келип», «ткнется лицом в пол» – «тумшугу менен жер сайып» сыяктуу мисалдар далил болот. Айрым учурларда У.Абдукаимов кадыр эсе сөздөн фразеологизм жасайт: «А ты молчи» – «тилиңди тартып жөн жир», «не бычись, покупатели подумают, что ты козел» – «олурайба, алуучулар сизөөңө теке экен деп жирбөсүн». Мындай мисалдарды дагы да келтирүүгө болот.

«Архип чоң ата менен Ленька» асгемеси У.Абдукаимовдун таржымасында биринчи жолу 1935-жылы жарык көргөн. Ошол боюнча анын көзүнүн барында кайра басылган эмес. 1981-жылы гана «Мектеп» басмасы экинчи ирет кайра жарыялаган.

Аңгеменин финалы трагедиялуу – Архип чоң ата менен небереси Ленька кудайы сурап жүрүп, катуу добулга кабылып, талаада өлүшөт. М.Горький бул чыгармасында падышалык Россия мезгилиндеги тентимиштердин оор тагдырын абдан таасын сүрөттөп берген.

У.Абдукаимов аңгемени котормочулук ишинин алгачкы этабында таржымаласа да, ошол 1930-жылдардын экинчи жарымында ийгиликтүү чыккан А.С.Пушкиндин жомокторунун деңгээлинде эле ишке ашырган.

Бул аңгеменин кыргызча котормосу ачык лирикалык боёкторго ээ, демек оригиналда жаткан терес психологизм толук чагылдырылган. Чыгарманын оригиналы менен кыргызча котормосунун салыштырма талдоосу котормочунун кээ бир жерлерин кыскартса да, каармандардын мүнөзүн ачып берүүдө эс негизгисин жана керектөөсүн сактап калууга жасаган аракеттерин киргизип турат. Таланттуу котормонун чеберчилиги киркүм чыгарманын улуттук спецификасын сактап калып, ошол эле учурда котормону кыргыз окурмандарынын кабылдоосуна ылайыкташтырышында экени шексиз. Ошентип, кээ бир оошкыйыштарына карабастан, аталган чыгарманын кыргызча котормосун толук адекваттуу котормо деп билсек болот, анткени ал чыгарманын жанрдык төзөлүшүн толук сактаган.

А.Фадеевдин «Жаш Гвардия» аттуу эки томдон турган романы өз мезгилинде мыкты чыгармалардын бири катарында окурмандардын жогорку баасына арзыган. Котормосу да жакшы деңгээлде ишке ашырылган.

Диссертациялык иштин бул бөлүгү У.Абдукаимовдун роман жанрындагы котормочулук чеберчилигин аныктайт да, аны жазуучунун чыгармачылык индивидуалдуулуга байланыштырат. Котормодо романдын сюжеттик-композициялык төзөлүшүн өзгөргөн жок, бардык главалар сакталган, бирок романдын килемин бир аз кесейген. Килемдин чосойюшу, биринчиден, кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүн байланыштуу болсо, экинчи жагынан котормочунун романдын бардык деталдарын сактоого, кыргыз окурмандарына толугу менен жеткирүүгү, кээ бир учурларда кошумча төзөндүрүүгү аракет жасагандыгы менен байланыштырса болот. Оригиналдын жалпы мүнөзүн башка тилдик системада үтүкчү чыгармачылыкка жасаган аракети жана эне тилин эс мыкты деңгээлде билиши котормочуга чыгарманы киркүмдүү жагынан да, идеялык жагынан да адекваттуу, о.э. учурда толук кандуу, өз алдынча чыгарма жаратууга жардам берди. Ошону менен бирге басманын редактору эле тизетип кое турган майда барат мичилиштиктер байкалат. Алсак: «многострадальный» – «машакат чеккен» деп таржымаланган. Аны «азап чеккен» деп берсе тагыраак болмок. «Весь остаток ночи» – «түндүн калган бөлүгү» деп сөзмө-сөз которулуп калган. Муну «таз атканча» деп алса мазмуну жана угумдуулугу жагынан утмак. «Чином немецкой

администрации» – «немец администрациясынын чиндеринде». Бул кыргыз окурмандары ічін жеткиликтіі эмес. «Чини бар немец башкаруучуларына» десе ылайык келмек. Мындай мисалдар башка беттерде да жолугат. Бирок, алар таржыманын жалпы сапатына анча доо келтире албайт.

Главага тыянак:

- М.Горькийдин «Көрүнгөндүн колунда» повести кыргыз тилине 1954-жылы У.Абдукаимов тарабынан мыкты деңгээлде которулган. Ал чыгарманын образдык системасын, идеялык-көркөм өзгөчөлүгүн так көрсөтө алган. Повесттин композициясы сакталып, мазмун менен форманын биримдиги адекваттуу берилген.

- М.Горькийдин социалдык маселелерди эң жогорку деңгээлде сүрөттөп көрсөткөн чыгармаларынын бири «Архип чоң ата менен Ленка» аңгемеси да кыргыз тилине эң сонун которулуп, оригиналга тең салмактуу эквивалент болуп, кыргыз адабий казынасынан У.Абдукаимовдун вариантында орун алган.

- Совет доорунун даңктуу жазуучуларынын бири А.Фадеевдин эң маанилүү чыгармаларынын катарын толуктаган «Жаш гвардия» романы кыргыз тилине У.Абдукаимов аркылуу таржымаланып, чыгарманын негизги идеялык концепциясы так сакталган. Роман кыргызча вариантында да оригиналдык көркөм өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон, муну образдык системаны жаратуудагы тактык айгинелейт. Совет жаштарынын Улуу Ата Мекендик согушта көрсөткөн эрдиги азыркы жаштарда патриоттук сезимдерди ойготуусу котормодо У.Абдукаимовдун маселени жакын сезгендиги аркылуу жемиштүү ишке ашырылган.

Корутунду

- У.Абдукаимов кыргыз адабиятынын тарыхына залкар жазуучу жана котормочу катарында кирген.

- Кыргыз көркөм котормосу профессионалдуу адабият менен катар эле 1920-жылдардын биринчи жарымында башталган. Ал согуштан кийинки мезгилде күрдөөлдүү өнүгүү жолуна түшүп, Пушкиндин жана Горькийдин көп томдуу котормолору, орус жана дүйнө адабиятынан «Согуш жана тынчтык», «Тынч Дон», «Кыйын кезең», «Абай жолу» баш болгон классикалык чыгармалар кыргыз тилинде басылып чыгып, азыркы кезде окурмандар дүйнөсүнө кеңири таанымал. Мыкты көркөм котормочулар катарында А.Осмонов, С.Бектурсунов, О.Орозбаев, С.Эралиев, Э.Турсуновдор котормо илиминин тарыхына кирген.

- Котормо тарыхы менен бирге анын теориясы да акырындап өнүгүп, азыркы кезде котормо таануу илими өзүнчө багыт катары жашап жана өнүгүп жатат. Кыргыз котормо таануусуна өздөрүнүн салымын кошкон изилдөөчүлөр катарында Ч.Жолдошева, К.Рысалиев, К.Жийдеева, А.Садыков, О.Ибраимовдордун аттарын атасак болот.

- Котормочулук ишке У.Абдукаимов 1930-жылдарда киришип, ал Пушкиндин үч жомок-поэмасын («Балыкчы жана балык», «Поп жана анын малайы Балда», «Алтын короз жөнүндө жомок») мыкты таржымалап, алар орто мектептин окуу китептерине кирип, кыргыз жаштарынын нечендеген муунунун адабий эстетикалык жактан тарбиялоодо өз салымын кошуп келет.

- А.С.Пушкиндин чыгармаларын кыргыз тилине которууда автор сунуштаган эстетикалык чындыктын жасы кабылдоосу пайда болду. Форма менен мазмундун жасы %олг%олдур%о жаралып, котормочу автор сыяктуу эле жандуу формада жалпы адамзаттык идеалдарды (с%ой%о%, чындык, жакшылык ж.б.у.с.) тастыктайт.

- У.Абдукаимов жогорку аталгандардан сырткары Пушкиндин лирикасын, Гоголдун «Текшерүүчүсүн», Горькийдин «Көрүнгөндүн колунда» повестин кыргызча ийгиликтүү которуп, алар окурмандарга кеңири белгилүү классикалык чыгармалардын катарында азыркы кезде котормо тарыхынан орун алды.

- Изилдүү кырсыт%оп тургандай, кыргыз тилине которулган чыгармалардын кылм%о которуу процессинде бир аз кесейтилген. Бул кыр%он%ош кээ бир лирикалык чегин%о%олдур%о, жаратылыштын кооздугун с%орит%о%олдур%о, каармандардын речтик же портреттик м%онд%о%олдур%о тийишт%о%о болгон котормочулук трансформацияларга байланыштуу. Бирок, ошого карабастан бул чыгармалардын кыргызча котормолору оригиналдарына толук адекваттуу деп эсептесе болот, анткени чыгармалардын идеялык-эстетикалык биримдиги сакталган.

- Которулуп жаткан чыгармалардын орус адабиятына м%онд%о%о болгон стилдик мзгмчл%окт%о%он, образдык т%оз%ол%ошт%о%о сактоо менен бирге котормолордо так кыргыз интонациясы пайда болуп, орус адабиятынын кп кырдуу улуттук кыркым каражаттары, стилистикалык ыкмалары аркылуу кыргыз адабиятынын стилистикалык тили байытылып жана кесейтилип, анда б%л%к улуттук троптор менен реалийлер пайда болду.

- Прозалык чыгармалардын котормолорунда стилдин мзгмр%о%ош%о байкалды, бул эки тилдин ар башка тилдик системада болушунан келип чыкты. Изилдүү кырсыт%о%онд%о%о, У.Абдукаимовдун чыгармачылык индивидуалдуулугу котормолорго орчундуу таасирин тийгизди, бул жагдай котормочунун оригиналдуу чыгарманын авторунун оюн туура чечмелеп, так т%ош%онг%о%онд%о%о кыз каранды.

- У.Абдукаимовдун котормочулук тажрыйбасын жалпылоонун натыйжасында оригиналдан чегинген учурлар объективд%о%о негизде болгон деп айтсак болот. Салыштырма анализ к%б%онд%о%о стилистикалык жактан болгон трансформацияларды аныктады. Кыргыз котормолорунда

чыгармалардын килм%он кесейт%о%о тенденциясы байкалды, бул котормочунун образдуулукка жана метафоралыкка умтулган аракеттеринен келип чыкты.

Диссертациянын негизги жоболору автордун тмцнк%о эмгектеринде чагылдырылган:

1. Бокешова, М. «Текшерүүчү» кыргыз тилинде [Текст] / М.Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: атайын чыгарылыш. – 2012 – 109–113-б.

2. Бокешова, М. Н.Гоголь – орустун улуу сатириги [Текст] / Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: атайын чыгарылыш. – 2012. – 104–109-б.

3. Бокешова, М. А.С.Пушкиндин граждандык лирикасы котормодо [Текст] / Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: атайын чыгарылыш. – 2012. – 100–104-б.

4. Бокешова, М. А.С.Пушкиндин «Поп жана анын малайы Балда» жомогу У.Абдукаимовдун котормосунда [Текст] / М.Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – 2013. - 3-чыг. – 63-66-б.

5. Бокешова, М. А.С.Пушкиндин «Балыкчы жана балык жөнүндө» жомок-поэмасы У.Абдукаимовдун котормосунда [Текст] / М.Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: атайын чыгарылыш. – 2013. – 102–106-б.

6. Бокешова, М. «Майдан» романы жана ага көз караш [Текст] / Бокешова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: атайын чыгарылыш. – 2013. – 95-100-б.

7. Бокешова, М. А.С.Пушкиндин пейзаждык лирикасы [Текст] / Бокешова // «Цивилизациялардын кесилишиндеги тил, маданият, коомдук аспектилер»: 11-чи эл аралык илимий конференциянын материалдары. – Цукуба: Цукуба университети, 2014 – 156–159.

Бокешова Максатгүл Турганалиевнанын «У.Абдукаимовдун котормочулук чеберчилиги» аттуу 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишини

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: көркөм котормо, котормо таануу, котормо теориясы, көркөм котормонун жол-жоболору, реалистик көркөм котормо, адекваттуу котормо, оригинал, улуттук колорит, реалий-сөздөр, транслитерация, фразеологизм, рецепция, стилистика.

Изилдөөнүн объекти У.Абдукаимов тарабынан кыргыз тилине которулган орус классикалык адабиятынын үк%олддр%он%он (А.Пушкиндин, Н.Гоголдун, М.Горькийдин жана А.Фадеевдин) чыгармалары болду.

Изилдөөнүн максаты: У.Абдукаимовдун тарабынан ишке ашырылган А.С.Пушкиндин лирикасынын, жомок-поэмаларынын, Н.В.Гоголдун «Текшерүүчүсүнүн», М.Горькийдин аңгеме, повесттеринин, А.Фадеевдин «Жаш Гвардия» романынын кыргызча котормолорунун салыштырма-типологиялык илимий талдоодон өткөрүп, алардагы таржымачынын чеберчилигин жана айрым мүчүлүштүктөрүн ачып көрсөтүү.

Диссертациялык иштин илимий жаңылыгы: Кыргыз көркөм котормо өнөрү совет бийлиги жылдарында кеңири өнүгүп, өсүп, кыргыз тилине орус жана дүйнөлүк классикасынын көптөгөн чыгармалары таржымалданды. Алардагы жетишкендиктерди жана кемчиликтерди талдоого алган бир катар диссертациялар корголуп, монографиялар жана чакан китептер басылып чыкты. Ал эми көркөм котормого өзүнүн салмактуу салымын кошкон У.Абдукаимов тууралуу юбилейлик бир катар макалалардан башка анын таржымалык ийгиликтерин системалуу жана терең илимий анализден өткөргөн эмгек жазылган эмес. Диссертациянын илимий жаңылыгы ошол чоң бөксөлүктү толтурууга карата жасалган алгачкы аракет экендиги менен аныкталат.

Эмгектин теориялык жана практикалык мааниси: Азыркы учурда совет доорунда жаралган котормо чыгармаларын изилдөө иши ийгиликтүү улантылып, ал тууралуу көптөгөн монографиялар жаралып, диссертациялар корголууда, окуу китептери жазылууда. Ошолордун катарында У.Абдукаимовдун котормочулук өнөрүнө арналган эмгек котормо таануу ишинин өнүгүшүнө, көркөм котормонун тарыхын түзүүдө өзүнүн салымын

аздыр-көптүр кошо алмак. Диссертациянын теориялык жана практикалык мааниси мына ушул жагдай менен белгиленет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Бокешовой Максатгуль Турганалиевны “Переводческое мастерство У. Абдукаимова” на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – кыргызская литература

Ключевые слова: адекватный перевод, буквализм, виды перевода, история и теория перевода, метод переводчика, национальный колорит, оригинал, переводоведение, подлинник, проза, “реалистический” перевод, реалии в процессе перевода, рецепция, стилистика перевода, транслитерация, фразеологизм, художественный перевод.

Предмет исследования – переводы с русского на кыргызский язык русской классической и советской прозы (лирики и сказок Пушкина, комедии Гоголя “Ревизор”, рассказов и повестей Горького, романа А. Фадеева “Молодая гвардия”), осуществленные Узакбаем Абдукаимовым.

Объект исследования – формирование в контексте национального литературного процесса Кыргызстана принципов и традиций переводной литературы; роль в этом масштабном процессе русского творческого опыта.

Цель исследования – сравнительно-типологическая характеристика переводческой деятельности У. Абдукаимова с точки зрения формирования принципов национальной переводческой поэтики, развития мастерства, становления переводческого метода, и – шире – с позиций места переводной литературы в контексте кыргызской художественной культуры.

Научная новизна: впервые в отечественном литературоведении (при парадоксально устойчивом интересе исследователей к проблемам перевода) предпринято монографическое исследование совершенно неизученной проблемы – переводческой деятельности значительного кыргызского прозаика У. Абдукаимова, проведен сравнительно-типологический анализ творческого наследия переводчика в формате цивилизационной и культурной традиции, систематизированы соответствующие научные воззрения кыргызстанских ученых, определено место У. Абдукаимова в процессе формирования новой литературной традиции.

Сфера применения и практическая значимость: материал и научные положения диссертации актуально использовать – в качестве оригинального теоретического материала для университетской и школьной учебных программ – при изучении истории национальной литературы, формирования в XX веке новых творческих принципов перевода, при изучении истории и теории художественного перевода. Представляется, что исследование, посвященное переводческому творчеству У. Абдукаимова, способно внести определенную лепту как в развитие национального переводоведения, так и в динамика переводческой практики..

RESUME

Bokeshova Maksatgyl Turganaliyevna's dissertation "Translation skills of U. Abdukaimova" for the degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.01 – Kyrgyz literature.

Keywords: literary translation, translation studies, theory of translation, principles of literary translation, realistic literary translation, adequate translation, the original, national color, words realities, transliteration, and idiom.

The purpose of the research: Contrastive -typological scientific analysis of originals and translations into the Kyrgyz language poetry, tales of Alexander Pushkin, Nikolai Gogol's comedy "Inspector", short stories and novels of Gorky, Fadeyev's novel "The Young Guard", carried out by W. Abdukaimov in order to identify correspondences and inaccuracies, as well as the definition of translation skills.

The scientific novelty of the dissertation research. Kyrgyz literary translation has been intensive development in the Soviet period; in consequence many works of Russian and world classical literature have been translated into the Kyrgyz language. Many dissertations were written, published monographs and textbooks devoted to the analysis of these translations, helps to reveal their literary merits and demerits. And U. Abdukaimov's creativity who has made a significant contribution to the development of literary translation, if not to take into consideration a few jubilee articles which still do not studied, expose it translations deep system of scientific analysis. Scientific novelty of this dissertation is determined first attempt aimed at filling this gap.

Theoretical and practical significance of the work: Today, researches of translations in the Soviet period are continuing successfully. This is demonstrated by the fact that around of this problem are written monographs defended the dissertations, published textbooks. Research, devoted on U. Abdukaimov's translation creativity, can make its own particular contribution to the development of translation and the further formation of the history of literary translation.

Компьютердик калыпка салган: М. Табалдиева
Форматы 60x84^{1/16}. Офсет кагазы.
Көлөмү 14,5 басма табак. Нускасы 100 даана.

КУУнун «Университет» басмаканасында басылды
Бишкек ш., Манас просп. 101,
тел.: (+996 312) 32 31 75; 32 31 91

